Dijana Papaz:

Kako se egzodus sarajevskih Srba predstavlja u različitim izvorima i kakve implikacije to ima za tranzicijsku pravdu u BiH?

1. Uvod

Odlazak Srba iz Sarajeva tokom rata, kao i neposredno poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, ostao je događaj oko kojeg se u Bosni i Hercegovini i danas ne govori jednim jezikom. U središtu spora često je početak 1996. i reintegracija sarajevskih opština, kada je velik broj ljudi napustio naselja koja su tokom rata bila pod kontrolom Republike Srpske, a Dejtonom su ušla u sastav Federacije BiH.

Jedni taj proces nazivaju egzodusom, drugi raseljavanjem ili iseljavanjem, treći preseljenjem, a ponegdje se pojavljuje i riječ progon. Razlike, međutim, ne staju na terminima. Ne slažu se ni oko toga koliko je ljudi otišlo, koji se vremenski okvir uopšte računa, niti šta se uzima kao ključni razlog odlaska. U jednom tipu narativa ističu se političke odluke i javni pozivi rukovodstva Republike Srpske da se napusti Sarajevo. U drugom, težište ide na strah od nove vlasti, mogućnost hapšenja, pitanje sigurnosti, kao i nepovjerenje prema institucijama Federacije BiH.

To je mjesto gdje nastaje veza s tranzicijskom pravdom. Pravo na istinu, kao njen važan element, traži da se činjenice o prošlim događajima utvrde i ostave iza sebe u dokumentovanom, provjerljivom obliku, zajedno s okolnostima i posljedicama. U postkonfliktnom društvu, kakvo Bosna i Hercegovina jeste, taj posao postaje teži jer se javni prostor puni paralelnim kolektivnim sjećanjima i politički oblikovanim čitanjima rata.

Ovaj rad zato razmatra kako se odlazak sarajevskih Srba prikazuje u nekoliko javno dostupnih izvora i kakve posljedice takvi prikazi imaju za suočavanje s prošlošću i za tranzicijsku pravdu. Analizirani su tekstovi portala Frontal, Klix, Princip, SRNA i InfoRadar, a njihove tvrdnje poređene su s dokumentacijom Ureda visokog predstavnika iz perioda reintegracije Sarajeva.

2. Metoda i analitički okvir

Primijenjena je kvalitativna komparativna analiza. Fokus je stavljen na elemente koji se stalno vraćaju u tekstovima: kako se objašnjava odlazak, koliko se ljudi navodno iselilo, koje riječi se koriste, kako se raspoređuje uloga žrtve i odgovornosti, te šta se namjerno ili slučajno prešućuje.

Ni sami izvori nisu istog tipa. Tu su portalne vijesti, autorski tekstovi, agencijski materijali i istraživački članak, pa se razlikuju i namjerom i stilom, a onda i načinom na koji grade priču. U ovom radu oni služe prije svega kao presjek različitih narativa koji već postoje u javnosti.

Dokumentacija OHR-a ima drugačiju svrhu. Nastala je tokom reintegracije ili odmah nakon nje, pa pomaže da se provjere tvrdnje koje su kasnije kružile u medijima. Ona, naravno, ne daje jedini i konačan odgovor o razlozima odlaska, ali otvara jasniji pogled na ono što su međunarodne institucije tada bilježile.

Za tranzicijsku pravdu, između ostalog, ključno je razlikovati činjenicu od tumačenja. Broj iseljenih se, barem načelno, može pratiti kroz demografske podatke i dokumente, dok se razlozi odlaska teško mogu svesti na jednu etiketu. Slično je i s terminologijom, riječ kojom nazivamo događaj nerijetko već nosi pretpostavljenu priču o krivici.

3. Historijski i faktografski okvir

Popis iz 1991. navodi da je na području tadašnjeg Grada Sarajeva, u deset opština, živjelo 527.049 stanovnika. Srba je bilo 157.143, odnosno 29,81%. Bošnjaci su činili 49,23%, Hrvati 6,61%, Jugosloveni 10,71%, dok se ostatak izjašnjavao drugačije. Početkom rata 1992. se Sarajevo politički i vojno raslojilo. Jedan dio grada bio je pod kontrolom institucija Republike Bosne i Hercegovine i Armije RBiH, drugi je bio pod kontrolom struktura Republike Srpske i Vojske Republike Srpske.

Važno je da se kretanje srpskog stanovništva ne veže samo za 1996. Pojedini izvori navode da je već u proljeće 1992. oko 30.000 Srba otišlo iz dijelova grada koji su bili pod kontrolom Armije RBiH. Tokom rata broj stanovnika je i dalje mijenjan

gubicima, nestancima i migracijama, pa se popis iz 1991. ne može uzeti kao direktna mjera stanja početkom 1996. u konkretnim naseljima.

Dejtonski sporazum parafiran je 21. novembra 1995, a potpisan 14. decembra. Njime je postavljen poslijeratni teritorijalni okvir. Za Sarajevo je presudno bilo šta će biti s opštinama koje su tokom rata držale vlasti Republike Srpske. Predviđeno je da Vogošća, Ilijaš, Hadžići, Ilidža i Grbavica budu reintegrisani u Federaciju BiH. Prijenos vlasti se odvijao u februaru i martu 1996. Vogošća je među prvima prešla pod vlast Federacije, zatim su slijedila druga područja, a proces je zaključen reintegracijom Grbavice 19. marta.

Paralelno s tim tekao je intenzivan odlazak stanovništva. U javnim izvorima pojavljuju se procjene od oko 50.000 do 150.000 ljudi, ponekad i više. OHR-ovi dokumenti iz 1996. govore o približno 60.000 Srba koji su tokom februara i marta napustili sarajevska naselja koja su prelazila pod vlast Federacije, uz napomenu da je dio ljudi ipak ostao. Razlika u brojkama često dolazi iz različitog obuhvata, i vremenskog i prostornog. Neko računa od 1992, neko samo mjesece reintegracije. Neko pod Sarajevom misli na šire predratno gradsko područje, a neko samo na naselja koja su formalno reintegrisana.

4. Analiza različitih predstavljanja događaja

4.1. Uzroci odlaska i pitanje odgovornosti

U tekstovima Klixa i InfoRadara političko rukovodstvo Republike Srpske dobija veliku težinu u objašnjenju odlaska. Spominju se javni pozivi da se napusti područje koje će ući u Federaciju, kao i uloga tadašnjih političkih aktera, posebno Momčila Krajišnika.

U tim izvorima navodi se i dokument „Smernice političkog delovanja“, koji je početkom 1996. usvojilo političko rukovodstvo Republike Srpske. Prema tim navodima, dokument je predviđao mjere kroz koje bi se Srbima koji napuste područja Federacije nudili smještaj i mogućnost korištenja imovine na drugim teritorijama Republike Srpske. Na toj osnovi odlazak se dovodi u vezu s politikom demografskog raspoređivanja stanovništva, odnosno homogenizacijom.

SRNA postavlja drugačiju priču, uzroci se primarno vežu za strah, promjenu vlasti, rizik od hapšenja bivših pripadnika VRS-a i nepovjerenje prema institucijama Federacije. Događaj se gradi kroz perspektivu ljudi koji su pakovali život u kutije jer nisu vjerovali da će nakon prijenosa vlasti biti sigurni. U tom diskursu posebno odzvanja formulacija da Srbi nisu htjeli biti „šerijatski ozakonjeni“ pod vlašću Federacije BiH. Ona nije neutralna niti tačna, to je politički nabijen izraz koji čitaocu sugeriše sliku tadašnje nove vlasti.

OHR-ova dokumentacija bilježi više slojeva odjednom. U prvom izvještaju visokog predstavnika navodi se da su razlozi odlaska bili „mnogi“. S jedne strane, stoji ocjena da vlasti Federacije nisu uspjele izgraditi dovoljno povjerenja kod srpskog stanovništva, a s druge se spominju propaganda, političko djelovanje rukovodstva Republike Srpske i podsticanje stanovništva da ode. U tim dokumentima iz marta 1996. zabilježena je i zabrinutost zbog krađa i prijetnji građanima u reintegrisanim područjima. Zbog takvih pojava međunarodne institucije su tražile od novih vlasti da obezbijede sigurnost ljudima koji su odlučili ostati.

Politički pritisak i propaganda jesu postojali, ali su postojali i strah, nepovjerenje, kao i konkretni sigurnosni problemi u periodu prijenosa vlasti, pa iz ovakve građe postaje jasno da se odlazak teško može svesti na jedan uzrok koji bi važio za sve.

4.2. Broj stanovnika koji je napustio Sarajevo

Dušan Šehovac na Frontalu razdvaja više etapa: prvi talas od oko 30.000 u proljeće 1992, zatim oko 65.000 od januara do marta 1996, a onda širu procjenu od 125.000 do 135.000 Srba koji su, prema toj interpretaciji, otišli od početka rata.

Klix se uglavnom zadržava na reintegraciji 1996. i polazi od popisa 1991, te predratnih brojki Srba u opštinama koje su kasnije reintegrisane. Iz te računice dovodi u pitanje brojke od 100.000, 150.000 ili 200.000 koje se pojave u javnosti i nudi procjenu bližu 50.000.

OHR u svojim dokumentima iz 1996. govori o približno 60.000 ljudi koji su napustili predgrađa tokom februara i marta.

Očito je da se sve ove brojke ne odnose na istu populaciju. Procjena koja uključuje odlazak od 1992. gotovo nužno mora biti veća od one koja se odnosi na nekoliko mjeseci 1996. Prostorni obuhvat takođe mijenja rezultat, pa procjena ima smisla tek kada se kaže šta tačno mjeri, koji period i koje područje.

4.3. Terminologija

U opticaju su riječi „egzodus“, „odlazak“, „iseljavanje“, „raseljavanje“, „preseljenje“ i „progon“.

„Egzodus“ u osnovnom smislu govori o masovnom odlasku, ali sam po sebi ne objašnjava zašto se odlazak desio. „Progon“ već podrazumijeva prisilu i djelovanje prema stanovništvu. „Preseljenje“ često priziva sliku organizovanog premještanja, dok „iseljavanje“ i „odlazak“ ostaju širi, manje opterećeni pojmovi.

Uočljive su i retoričke razlike, tipa SRNA koristi izraze poput „tragedija“ i „biblijski egzodus“, dok Klix riječ „egzodus“ stavlja u navodnike i u naslovu govori o mitu. InfoRadar u naslov iznosi tvrdnju o „jedinoj istini“. Riječi, pa i redoslijed, postavljaju čitaocu startnu poziciju, i zato je kod ovakvih tema nužno razdvojiti opis masovnog odlaska od određivanja njegovog karaktera i odgovornosti.

4.4. Žrtva i odgovornost

U tekstovima SRNA-e stanovništvo je predstavljeno prvenstveno kao žrtva reintegracije i poslijeratnih odnosa, s naglaskom na gubitak doma, strah i nesigurnost. U drugim izvorima veći prostor dobija uticaj političkog rukovodstva Republike Srpske, pa se stanovništvo posmatra i kroz odnos prema vlastitim političkim strukturama koje su gurale odlazak i organizovale preseljenje na druge teritorije.

Za tranzicijsku pravdu ovdje je presudno razdvajanje političke odgovornosti od individualnih razloga. Činjenica da postoji dokumentovano političko djelovanje ne objašnjava automatski odluku svakog pojedinca. Obrnuto, svjedočenje o strahu i gubitku ne može samo po sebi poslužiti kao dokaz političke odgovornosti za cjelinu procesa.

4.5. Činjenice koje su ostale izvan pojedinih narativa

Kad se fokus stavi samo na 1996, često se potisne podatak da je odlazak počeo već tokom rata. Tako reintegracija ispada početak procesa koji je, u stvarnosti, trajao godinama. S druge strane, tekstovi koji naglašavaju nesigurnost pod novom vlašću obično daju manje prostora političkom djelovanju rukovodstva Republike Srpske. A tekstovi koji odlazak tumače kroz politiku SDS-a češće preskaču sigurnosne probleme koji su, prema dokumentima, ipak bili prisutni tokom i nakon prijenosa vlasti.

5. Implikacije za tranzicijsku pravdu u BiH

Priča o odlasku sarajevskih Srba otvara jedan od temeljnih problema suočavanja s prošlošću u BiH: jedan događaj, a više verzija, zasnovanih na različitim izborima podataka, svjedočenja i dokumenata, dakle selektivna istina u praksi.

Ako se poziva na pravo na istinu, onda je nužno precizirati šta tačno koji podatak znači. Brojke traže jasno označen period i teritoriju. Tvrdnje o političkom djelovanju traže dokumente i odluke na koje se oslanjaju. A priče o sigurnosti moraju se posmatrati kroz zabilježene incidente i institucionalni okvir koji je postojao tokom reintegracije.

Formalni okvir je predviđao da Srbi u Sarajevu mogu ostati. Rimska izjava iz februara 1996. pozivala je stanovnike da ostanu i obećavala jednak tretman, političko učešće i jednaku zaštitu prava. Istovremeno, OHR-ova dokumentacija pokazuje da provođenje tih garancija nije teklo glatko. Bilježeni su incidenti, krađe, prijetnje, a kasnije i slučajevi uznemiravanja. Ovo je važno jer pomaže da se jasnije vidi razmak između onoga što je bilo garantovano na papiru i stvarnih uslova u kojima su ljudi odlučivali da ostanu ili da odu.

U okviru tranzicijske pravde posebno je opasno kada se iskustvo raseljenih koristi samo kao municija za već složen politički narativ. Priznanje da su ljudi napustili domove i da su posljedice bile teške ne rješava automatski pitanje političke odgovornosti, a odgovornost se utvrđuje kroz činjenice, pa u tome mediji imaju

izuzetno veliku ulogu. Način na koji koriste statistike, termine, svjedočanstva i dokumente utiče na to kako će se prošlost pamtiti.

6. Zaključak

Iz analiziranih izvora zaključujemo da je odlazak srpskog stanovništva iz Sarajeva bio proces koji je počeo s ratom i kulminirao intenzivnom fazom tokom reintegracije opština početkom 1996. Procjene obima variraju, i to prvenstveno zbog različitih perioda i teritorijalnih definicija Sarajeva.

Najveće razlike pojavljuju se u tumačenju razloga i raspodjeli odgovornosti. Jedni ističu političko djelovanje rukovodstva Republike Srpske, javne pozive na odlazak i organizovanje preseljenja. Drugi stavljaju u prvi plan strah, promjenu vlasti i pitanje sigurnosti. Dokumenti nastali u vrijeme reintegracije sugerišu višestruke uzroke. Bilježeno je političko podsticanje odlaska, ali i nepovjerenje prema novoj vlasti, sigurnosni incidenti i problemi u zaštiti onih koji su ostajali.

Za tranzicijsku pravdu ovaj slučaj je dragocjen upravo jer pokazuje koliko je važno precizno dokumentovati okolnosti. Kolektivna sjećanja neće nestati, ali se mogu jasnije odvojiti potvrđene činjenice, procjene i politička tumačenja.

Kad je riječ o sarajevskim Srbima, pravo na istinu, u praksi, zavisi i od toga kako se postavi pitanje. Umjesto da se traži jedna riječ koja bi pokrila iskustvo svih koji su otišli, korisnije je utvrđivati kada se odlazilo, iz kojih naselja, u kakvim okolnostima, te koje su institucije i politički akteri tada djelovali. Takav pristup ostavlja prostor individualnim iskustvima, a istovremeno omogućava da se odgovornost razmatra na osnovu dokumenata i provjerljivih činjenica.

Izvori i literatura

Herić, B**.** „Nakon 27 godina od reintegracije sarajevskih naselja mit o ‘egzodusu’ Srba i dalje živi“, *Klix.ba*, 17. 3. 2023.

InfoRadar. „Jedina istina o odlasku Srba iz Sarajeva prije 23 godine: Etničko čišćenje po naredbi SDS-a“, 18. 3. 2019.

Office of the High Representative. „Statement on Sarajevo – Rome, 18/2/96“, 18. 2. 1996.

Office of the High Representative. „Statement of the Joint Civilian Commission for Sarajevo“, 16. 3. 1996.

Office of the High Representative. „1st Report of the High Representative for Implementation of the Bosnian Peace Agreement to the Secretary-General of the United Nations“, 1996.

Office of the High Representative. „Implementation of the Human Rights Provisions of the Peace Agreement“, 1996.

Office of the High Representative. *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, Annex 7.

Princip/SRNA. „Prošlo 28 godina od egzodusa sarajevskih Srba“, 14. 3. 2024.

Šehovac, Dušan. „Podijeljeno Sarajevo – egzodus Srba 1992–2026“, *Frontal.ba,* 2. 3. 2026.

Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. *Nacionalni sastav stanovništva Republike Bosne i Hercegovine, po naseljima, 1991*, Statistički bilten br. 234, Sarajevo, 1991.